

Tilburg University

Het strafproces in de Middeleeuwse Karel-epiek

Broers, Erik-Jan

Published in:

Pro Memorie : Bijdragen tot de rechtsgeschiedenis der Nederlanden

Publication date:

2016

Document Version

Peer reviewed version

[Link to publication in Tilburg University Research Portal](#)

Citation for published version (APA):

Broers, E.-J. (2016). Het strafproces in de Middeleeuwse Karel-epiek. *Pro Memorie : Bijdragen tot de rechtsgeschiedenis der Nederlanden*, 18(1), 6-27.

General rights

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

HET STRAFPROCES IN DE MIDDELEEUEWSE KARELEPIEK

1. Inleiding

Ad fontes. Naar de bronnen. Een terugkeer naar de oorspronkelijke bronnen van het recht was een van de kenmerken van het juridisch humanisme dat zich vanaf de zestiende eeuw in de rechtswetenschap manifesteerde. Voor een bestudering van het recht dienen de bronnen zelf tot uitgangspunt te worden genomen, en niet de allegaties, explicaties en interpretaties van eerdere generaties juristen. Met hun historische benadering van de bronnen van het recht – in hun geval het Romeinse recht – waren de vroege humanisten feitelijk bezig met rechtshistorisch onderzoek. Het humanistisch adagium heeft na al die eeuwen nog niets aan zeggingskracht ingeboet. Ook het hedendaagse onderzoek naar de geschiedenis van het recht staat voor een belangrijk deel in het teken van bronnenonderzoek.

Naar mate de rechtshistoricus echter dieper afdaalt in het verleden, worden de bronnen schaarser. Eenmaal aangekomen in de Middeleeuwen wordt hij geconfronteerd met een zeer fragmentarisch en gebrekkelijk bronnenmateriaal, althans voor zover het het in de praktijk geldende recht betreft. Aan de Europese universiteiten bloeide namelijk de scholastische rechtswetenschap, maar deze wetenschap stond vooral in het teken van het herontdekte Romeinse recht. Het recht buiten de universiteiten bestond vooral uit ongeschreven rechtsgewoonten, die eerst met het aanbreken van de Vroeg Moderne Tijd – gedeeltelijk – zouden worden opgetekend. Ook regelgeving uitgevaardigd door vorst of landsheer zou pas in de loop der tijd aan betekenis gaan winnen. Meer inzicht bieden de overgeleverde stadsrechten en bewaard gebleven rechterlijke uitspraken en voorzieningen, maar ook in deze bronnen komt het middeleeuwse recht slechts tamelijk grofkorrelig naar voren.

De Monté ver Loren en Spruit noemen in hun *Hoofddlijnen uit de ontwikkeling der rechterlijke organisatie in de Nederlanden* echter nog een bron die bij het in beeld brengen van deze hoofddlijnen zeker van waarde kan zijn. Voor het aanschouwelijk maken van het middeleeuwse recht vestigen zij kort de aandacht op literaire bronnen, in welk verband zij in het bijzonder het Middelnederlandse epos *Van den vos Reynaerde* noemen.¹ Dit in de dertiende eeuw op schrift gestelde dierenverhaal staat inderdaad voor een belangrijk deel in het teken van de rechtspleging, meer bepaald de – fictieve – strafrechtspleging tegen het van talrijke misdrijven en andere kwalijke feiten beschuldigde personage Reinaard de Vos. In de hedendaagse wetenschappelijke literatuur is al de nodige aandacht besteed aan de juridische aspecten van dit dierenepos.²

Het zijn evenwel niet alleen de schurkenstreken van Reinaard de Vos die kunnen bijdragen aan een beter zicht op de middeleeuwse strafrechtspleging. In dezelfde tijd waarin dit dierenepos tot stand kwam, verscheen er een groot aantal zogenaamde ridderromans. Voor zover het continentaal West-Europa aangaat, zijn veel van deze epische vertellingen

¹ J.Ph. de Monté ver Loren, *Hoofddlijnen uit de ontwikkeling der rechterlijke organisatie in de Noordelijke Nederlanden tot de Bataafse Omwenteling*, 7e druk bewerkt door J.E. Spruit, Deventer: Kluwer, 2000, 28 en 235.

² Specifiek rechtshistorische literatuur wordt genoemd in De Monté ver Loren/Spruit, *Hoofddlijnen*, 28 noot 8. Zie voorts b.v. J. de Putter, 'Vrede en pays in Van den vos Reynaerde', *Millenium. Tijdschrift voor middeleeuwse studies*, 14 (2000) 86-103. Strafprocesrechtelijke aantekeningen treft men ook aan in de recente tekstuitleggingen van *Van den vos Reynaerde* door F. Lulofs, Hilversum: Verloren, 2001, en A. Bouwman en B. Besamusca, Amsterdam: Bert Bakker: 2002.

geconcentreerd rond de historische figuur van Karel de Grote (742-814). Ook deze literaire werken bevatten passages die zeker van betekenis kunnen zijn voor de reconstructie van het oude strafrecht. Zo eindigen zowel het *Roelandslied* als *Karel ende Elegast* in een strafproces dat wordt gevoerd voor het koninklijke hofgerecht. In dit essay wil het strafproces in deze twee Karelromans aan een nader onderzoek onderwerpen en de resultaten daarvan vergelijken met het algemene beeld dat van de middeleeuwse strafrechtspleging is overgeleverd.

Alvorens aan deze analyse toe te komen, wil ik in de nu volgende paragrafen eerst kort stilstaan bij het literatuurggenre dat tot deze ridderromans heeft geleid (paragraaf 2) en het personage van Karel de Grote zoals dat in deze romans naar voren komt nader introduceren (paragraaf 3). Vervolgens zal ik ingaan op het middeleeuwse strafprocesrecht en de veranderingen die zich vanaf het einde van de twaalfde en begin van de dertiende eeuw daarbinnen hebben voltrokken (paragraaf 4). Na een korte weergave van de ontstaansgeschiedenis en de hoofdlijnen van het verhaal wordt dan het strafproces in achtereenvolgens *Het Roelandslied* (paragraaf 5) en *Karel ende Elegast* (paragraaf 6) geanalyseerd en vergeleken met de gegevens die over de evolutie van het strafproces bekend zijn. Naar aanleiding van dit onderzoek zullen enkele algemene gevolgtrekkingen worden gemaakt (paragraaf 7), waarna er bij wijze van afronding diverse mogelijkheden voor verder onderzoek van literaire bronnen worden aangestipt (paragraaf 8).

2. De middeleeuwse Karelromans

Het middeleeuwse Frankrijk was de geboortegrond van een groot aantal ridderromans. Deze epische verhalen worden traditioneel ingedeeld in een viertal categorieën, al naar gelang het gebied waar het verhaal zich afspeelt. Voor het onderhavige onderzoek zijn de epische vertellingen van belang die tot de *matière de France* wordt gerekend omdat het verhaal zich afspeelt op Franse bodem. De epen die deze Franse verhaalstof tot onderwerp hebben, worden wel *chansons de geste* genoemd, in welke benaming de oorspronkelijke mondelinge verhaaltraditie nog doorklinkt – de held van het verhaal wordt letterlijk ‘bezongen’. Eerst later, vanaf de tweede helft van de elfde eeuw, zouden de verhalen op schrift worden gesteld teneinde te worden voorgelezen of individueel te worden gelezen.

Binnen deze Franse heldendichten nemen de verhalen rond Karel de Grote, zijn vazallen en de ridders van zijn hofhouding – de *chansons de geste de Charlemagne* – een prominente plaats in. In feite gaat het bij deze Karelepiek echter om de versmelting van een groot aantal op zichzelf staande verhalen tot één geheel, geconcentreerd rond de Frankische koning Karel de Grote. In een aantal van deze verhalen speelde oorspronkelijk echter niet Karel de Grote of een ridder van zijn hofhouding de hoofdrol, maar een andere – eerdere of latere – Frankische koning of held. Door epische concentratie werden deze verhalen uiteindelijk geconcentreerd rond de machtigste der Frankische koningen, wiens persoon daarmee uitgroeide tot een tijdloze, half-mythische figuur.³

³ Vgl. E. van den Berg en B. Besamusca, ‘De Karelepiek in vogelvlucht’, in: E. van den Berg en B. Besamusca (red.), *De epische wereld. Middennederlandse Karelromans in wisselend perspectief*, Muiderberg: Coutinho, 1992, 9-23, aldaar 12-13. Schrijvers merken op dat er tussen 800 en 1100 reeds verhalen over Karel de Grote mondeling werden overgeleverd. Ook waren er al heel vroeg liederen en verhalen in de omloop over historische helden, zoals Roeland, die later in de *chansons de geste* terecht zijn gekomen.

In het aldus gegroeide verhalencomplex is Karel de Grote ook in die zin aan de geschiedenis ontstegen, dat in de verhalen niet slechts gebeurtenissen zijn opgenomen die zich in werkelijkheid hebben voorgedaan, zij het niet altijd tijdens diens regeerperiode, maar ook voorvallen en problemen waarmee de samenleving eerst werd geconfronteerd in de eeuwen waarin de *chansons* op schrift werden gesteld, zoals de Kruistochten. De historische feiten werden nog verder verdicht en verduisterd door de opname van gebeurtenissen en personen die aan de fantasie van de voordrachtskunstenaars waren ontsproten.

Veel van deze Franse Karelromans hebben in de vorm van vertalingen en bewerkingen hun weg naar het buitenland gevonden, onder meer naar de Nederlanden. Zo kreeg het *Chanson de Roland* aan het einde van de twaalfde of begin van de dertiende eeuw een pendant in het Middelnederlands onder de titel van *Roelantslied*. In tegenstelling tot het Franse origineel uit de tweede helft van de elfde eeuw, is dit werk echter slechts fragmentarisch bewaard gebleven. Volledig bewaard gebleven daarentegen is het verhaal van *Karel ende Elegast* dat in de tweede helft – wellicht zelfs de eerste helft – van de dertiende eeuw werd opgetekend. Mogelijk gaat ook dit verhaal terug op een Frans voorbeeld, het *Chanson de Basin*, maar dit valt niet met zekerheid te zeggen aangezien dit *chanson* in zijn geheel verloren is gegaan en slechts bekend is uit verwijzingen in de literatuur.⁴

3. Karel de Grote en zijn ridders

Door de epische concentratie van de Frankische verhaalstof en de deels anachronistische en deels verzonden inhoud van de verhalen is Karel de Grote in de middeleeuwse literatuur terecht gekomen in een schemergebied tussen feit en fictie. In de rond hem gegroepeerde *chansons de geste de Charlemagne* wordt hij neergezet als een weinig verfijnde maar desondanks volmaakte vorst. Hij is een rechtvaardige koning die zich het wel en wee van zijn vazallen aantrekt, die hun trouw beloont en hun ontrouw bestraft; hij is een waar christenridder die het gelijk aan zijn zijde heeft en wiens optreden immer gerechtvaardigd is.

Eenzelfde ideaalbeeld wordt in de epische literatuur geschetst van Karels paladijnen, van wie Roeland de bekendste is. Ook aan dit romanpersonage ligt een historische persoon ten grondslag, namelijk Roland de markgraaf van Bretagne, die deelnam aan de Karolingische *reconquista* van Spaanse gebieden in de achtste eeuw. Hij sneuvelde in 778 toen het Frankische leger zich moest terugtrekken en de achterhoede bij Roncevalles (Roncevaux) werd overvallen en vernietigd door Basken. Dit achterhoedegevecht vormt de historische kern van het *Chanson de Roland* en het daarop geënte Middelnederlandse *Roelantslied*. In deze en andere verhalen rond Karel de Grote komt Ro(e)land naar voren als iemand die zeer dapper is in de strijd en onvoorwaardelijk trouw aan zijn koning.⁵

⁴ *Karel ende Elegast*, bezorgd door G. Claassens, 5^e druk, Amsterdam: Amsterdam University Press, 2012, 3. Voor de diverse opvattingen over de mogelijke herkomst van dit Middelnederlandse heldendicht, zie de inleiding van B. Besamusca en H. van Dijk bij hun Engelstalige uitgave van *Karel ende Elegast* in *Olifant*, 26:2 (2011), 51-165, aldaar 53-54.

⁵ Dat Rolands dapperheid in het *Chanson de Roland* gepaard gaat met een al te grote eerbij, kan men lezen bij H. van Dijk, *Karel de Grote in epiek en kroniek*, inaugurale rede Rijksuniversiteit Groningen, 1988, 5. Zie ook K. van Blom en E.-J. Broers, 'Roeland en het recht. Rechtshistorische aantekeningen bij een middeleeuws heldendicht', in: E.J.M.F.C. Broers en R.M.H. Kubben (red.), *Ad fontes. Liber amicorum prof. Beatrix van Erp-Jacobs*, Oisterwijk: Wolf Legal Publishers, 2014, 35-54, aldaar 45.

Bij deze beeldvorming dient wel te worden aangetekend dat niet in alle verhalen waarin Karel de Grote een rol speelt, hij even gunstig uit de verf komt. In een aantal epen die niet tot de *chansons de geste de Charlemagne* worden gerekend, komt Karel over als een zwak heerser met een weifelend gemoed, en zelfs als een rancuneus en wraakzuchtig heerser.⁶ Dit laatste is in het bijzonder het geval in het verhaal van *Renaut de Montauban*, later in het Middelnederlands bewerkt tot *Renout van Montalbaen*. In dit heldendicht, waarop in de vijftiende eeuw de roman *De vier Heemskinderen* zal worden geënt, is aan Roeland opnieuw de rol van nobele en moedige ridder toebedacht, maar is hij niet zonder meer bereid om zijn koning in diens onredelijke handelwijze te steunen.⁷

Het personage van Elegast lijkt niet tot een historische persoon te kunnen worden herleid. In het mede aan hem gewijde verhaal van *Karel ende Elegast* wordt ook hij gepresenteerd als een ridder met een edel gemoed; een paladijn die, ondanks dat Karel hem heeft verbannen, in zijn hart hem trouw is gebleven. Karel zelf wordt wederom geportretteerd als een ideaal type vorst, die wroeging heeft over hetgeen hij Elegast heeft aangedaan en die de trouw van de door hem verstoten vazal uiteindelijk zal belonen.

Bij beschrijving van de rol die Karel de Grote speelt in de strafprocessen waarop zowel het lied van Roland als het verhaal van Elegast uitloopen, zal nog op de idealisering van de Frankische koning worden teruggekomen.

4. Van privaat naar publiek strafrecht

4.1 *Het strafproces in de Late Middeleeuwen*

In de eeuwen waarin het lezerspubliek kennis maakte met de heldendichten over Karel de Grote en zijn vazallen is een belangrijke periode geweest voor de strafrechtspleging, aangezien er toen ingrijpende veranderingen binnen het gangbare strafproces in gang werden gezet, die dit strafproces heel geleidelijk zouden omvormen tot de strafrechtelijke procedure die – globaal gesproken – heden ten dage gangbaar is. Vanaf circa 1200 werd de traditionele private strafvervolgning namelijk stukje bij beetje verdrongen door een publieke strafprocedure, een procedure derhalve waarin gepleegde delicten van overheidswege werden verdrongen. Het oude, accusatoire proces met zijn formalistische bewijsvoering maakte langzaam maar zeker plaats voor een nieuw, inquisitoir proces waarbij de waarheidsvinding berustte op rationele bewijsmiddelen.⁸

In de voorgaande eeuwen was de afwikkeling van strafbare feiten voornamelijk een aangelegenheid tussen de betrokken partijen – dader en slachtoffer – geweest. Als er een delict

⁶ Van de *chansons de geste de Charlemagne* (ook wel *chansons de geste du roi*) worden wel onderscheiden de *chansons de geste de Doon de Mayence* (ook wel *chansons des barons révoltés*) en de *chansons de geste de Guillaume d'Orange* (ook wel *chansons de geste de Garin de Monglane*). In de verhalen die deel uitmaken van deze twee groepen epen speelt Karel een veelal negatieve rol of bijrol. Voor deze driedelingen binnen de Karelepiek zie nader de inleiding van Claassens bij diens uitgave van *Karel ende Elegast*, 8-9. Voorts Van den Berg en Besamusca, 'De Karelepiek in vogelvlucht', 13-14.

⁷ Vgl. I. Spijker, 'Koning Karel: edele vorst of halsstarrige dwingeland?', in: Van den Berg en Besamusca, *De epische wereld*, 24-40, aldaar 30-39.

⁸ Zie nader E.J.M.F.C. Broers, *Geschiedenis van het straf- en schadevergoedingsrecht. Een inleiding*, Apeldoorn/Antwerpen, 2012, 49-62. Voor de ontwikkeling van de inquisitoire procedure blijft instructief R.C. van Caenegem, *Geschiedenis van het strafprocesrecht in Vlaanderen van de XIe tot de XIVe eeuw*, Brussel, 1956; K. de Vries, *Bijdrage tot de kennis van het strafprocesrecht in de Nederlandse steden benoorden Maas en Schelde vóór de vestiging van het Bourgondische gezag*, Groningen, 1955.

was gepleegd, was het aan het slachtoffer en diens familie om actie te ondernemen tegen degene die hun rechten en belangen had aangetast. Zij konden onderhandelingen aanvangen met de dader en zijn familie om te trachten het conflict door middel van een financieel akkoord uit de wereld te helpen, of zij konden ervoor kiezen om de dader in rechte te dagen en een strafproces tegen hem aan te spannen. In beide gevallen was het derhalve een privaat persoon – het slachtoffer of iemand die hem vertegenwoordigde – die ervoor zorgde dat het recht zijn beloop kon hebben.

Wilde het slachtoffer een strafproces tegen de dader aanvangen, dan diende hij daartoe een formele aanklacht tegen hem in te dienen bij de rechtbank. Indien hem werd toegestaan te procederen, volgde er een rechtsstrijd waaraan beide partijen op voet van gelijkheid deelnamen. De rechtbank waarvoor deze rechtsstrijd plaatsvond, stond onder voorzitterschap van de vorst of landsheer, die zich in de regel liet vertegenwoordigen door een plaatsvervanger. Deze functionaris leidde het geding in en vorderde dat de rechters tot een vonnis zouden komen, welk vonnis vervolgens officieel door hem werd uitgesproken.

De bewijsvoering waarop de rechterlijke uitspraak berustte, was een zeer formalistische aangelegenheid, waarbij men afging op hetgeen men ten processe feitelijk kon waarnemen. Beide partijen trachtten hun standpunt te onderbouwen met een processuele eed, de betichtings-respectievelijk onschuldseed. Deze eed kon nog konden versterken door bijkomende eden afgelegd door personen die zich voor hen garant stelden, de zogenaamde eedhelpers. Verder bewijs kon worden geproduceerd door middel van een godsoordeel, dat wil zeggen een proef waarvan de uitkomst werd geacht het antwoord van de Hoogste Rechter in te houden op de vraag welke partij het gelijk aan zijn zijde had. Meestal was het de aangeklaagde of de klager die aan een dergelijke proef werd onderworpen, maar waren beide procespartijen hooggeplaatste personen, dan kon de waarheid aan het licht worden gebracht door een gerechtelijke tweekamp.

Gezien de evidente nadelen van dit accusatoire strafproces – het private en formalistische karakter daarvan – kreeg deze vorm van procederen rond 1200 concurrentie van een nieuw processtype. In toenemende mate werden strafbare feiten, hoezeer daardoor ook de rechten en belangen van privépersonen waren geschonden, tevens beschouwd als aanslagen op de algehele rechtsorde waarover de overheid had te waken. Tegen zulke feiten diende dan ook van overheidswege te worden opgetreden. Het middel daartoe werd een strafproces dat uit naam van de vorst of landsheer werd aangespannen door een speciaal daartoe aangestelde functionaris. Deze functionaris, de gerechtsofficier, stelde een onderzoek in naar de gepleegde feiten en ging vervolgens, als daartoe aanleiding was, over tot het aanspannen van een strafproces tegen de pleger van die feiten. Tijdens dat proces diende de waarheid over datgene wat er was gebeurd door middel van rationele bewijzen te worden aangetoond. Bewijs kon worden geleverd door middel van onderzoeksmaatregelen zoals het verrichten van een huiszoeking of een gerechtelijke plaatsopneming, het ondervragen van getuigen en – niet in de laatste plaats – het verhoren van de verdachte. Met dwangmiddelen als voorlopige hechtenis en tortuur kon men trachten deze laatste tot een bekentenis te brengen.

Dit inquisitoire strafproces zou geleidelijk aan terrein winnen op de traditionele wijze van procederen en bewijs leveren, maar het zou nog tot aan het einde van de vijftiende, begin van de zestiende eeuw duren eer de strafrechtspleging grotendeels een overheidsaangelegenheid was geworden. Het strafproces dat men aantreft in de verhalen over Roeland en Elegast is dan ook aan het papier toevertrouwd in een tijd waarin de actuele strafrechtspleging zich in een overgangsfase bevond.

4.2 Strafrechtspleging door het koninklijke hofgerecht

Een overgang van privaat naar publiek strafrecht had zich evenwel al eerder voorgedaan. Reeds onder de Merovingische vorsten werden bepaalde strafbare feiten aangemerkt als *crimina capitalia* en bedreigd met dood- en lijfstraf. Tot deze kapitale delicten behoorden niet slechts misdrijven waardoor de rechten van de vorst of de belangen van de gemeenschap werden aangetast, zoals landverraad of majesteitsschennis, maar bijvoorbeeld ook moord, diefstal en roof, delicten derhalve waarvan een privaat persoon het slachtoffer was geworden.⁹ Tijdens de regering van juist Karel de Grote nam dit publieke strafrecht verder in omvang toe. Daarvan getuigt bijvoorbeeld de *Lex Saxonum* uit het begin van de negende eeuw, die door Karel was uitgevaardigd voor het door hem overwonnen volk der Saksen. In deze wet was een groot aantal delicten met de doodstraf bedreigd, niet slechts misdrijven als verraad en rebellie, maar ook voorvallen binnen de private sfeer, zoals huisvredebreuk, vrouwenroof, brandstichting en diverse vormen van diefstal.¹⁰

De instantie die zulke publieke delicten moest berechten, was het koninklijke hofgerecht. Over de feitelijke gang van zaken bij dit hofgerecht is niet veel bekend.¹¹ Waarschijnlijk werd in de meeste gevallen de pleger van een delict waarover dit gerecht zich mocht uitspreken – ook in die gevallen waarin een privépersoon daarvan het slachtoffer was geworden – officieel aangeklaagd uit naam van de koning, meestal door een van diens hoffunctionarissen. De dader werd evenwel niet alleen aangeklaagd en vervolgd uit naam van de koning, maar ook uit zijn naam berecht en bestraft. De vorst was namelijk niet alleen voorzitter van het rechtsgeding – zoals in het accusatoire strafproces – maar ook de feitelijke rechtsvinder. Door hem werd de inhoud van het vonnis vastgesteld, zij het dat hij zich daarbij liet adviseren door belangrijke edelen, geestelijken en hoffunctionarissen die in het hofgerecht zitting hadden genomen. Het was echter de koning die uiteindelijk vonnis wees en de dader veroordeelde. Hij was derhalve aanklager zowel als rechter.

De bewijsvoering waarop het vonnis berustte, lijkt veel minder formalistisch van aard te zijn geweest dan bij het accusatoire strafproces. Zij stond voor een belangrijk deel in het teken van het verrichten van onderzoek naar hetgeen de aangeklaagde zou hebben gedaan. Daartoe kon deze aangeklaagde worden verhoord – zo nodig met gebruikmaking van tortuur – en konden getuigen worden ondervraagd. De traditionele, formalistische bewijsmiddelen, in de vorm van proceseden, eedhelpers en godsoordelen, waren weliswaar niet volledig in onbruik geraakt, maar lijken vooral van betekenis te zijn geweest als bijkomende of subsidiaire methoden van bewijslevering.

Het koninklijke hofgerecht was de instantie waarvoor in de Karelromans de ontrouwe vazallen moesten terechtstaan. Globaal gesproken zal een strafproces voor een twaalfde of dertiende-eeuws hofgerecht goeddeels dezelfde kenmerken hebben vertoond als in de tijd van Karel de Grote. De pleger van een strafbaar feit zal ook dan zijn aangeklaagd uit naam van de koning, door wie vervolgens na ingewonnen advies vonnis zal zijn gewezen. Voorts vond in die eeuwen een overgang plaats van formalistische naar rationele bewijsvoering, zoals bij het Karolingische hofgerecht.

Hierbij dient men te bedenken dat een hofgerecht aanvankelijk geen permanent karakter had, maar ad hoc werd samengesteld indien daartoe noodzaak bestond. Eerst in de veertiende,

⁹ P. van Heijnsbergen, 'Oorsprong en opkomst van het inquisitoire strafproces', *Tijdschrift voor Geschiedenis*, 39 (1924), 308-338, aldaar 308.

¹⁰ Vgl. A. de Goede, *Nederlandse rechtsgeschiedenis*, deel I, Leiden, 1949, 244-245.

¹¹ Zie daarvoor J. Weizel, 'Strafe und Strafverfahren bei Gregor von Tours und in anderen Quellen der Merowingenzzeit', in: H. Siems e.a. (red.), *Recht im frühmittelalterlichen Gallien. Spätantike Tradition und germanische Wertvorstellungen*, Keulen, 1995, 109-126.

vijftiende eeuw zou het gerecht van de vorst of landsheer een meer permanent karakter en een vaste samenstelling krijgen. De vervolging van strafbare feiten kwam toen in handen van een speciale functionaris, de procureur-generaal, en de berechting van die feiten werd opgedragen aan een college van raadsheren onder voorzitterschap van een president-raadsheer. De private en formalistische strafrechtspleging was toen reeds voor een belangrijk deel verdrongen door het inquisitoire proces.

5. Het Roelandslied

5.1 *Achtergrond en ontstaansgeschiedenis*

Zoals in het voorafgaande reeds is opgemerkt, ligt aan het *Chanson de Roland* een historische gebeurtenis ten grondslag, namelijk de vernietiging door Baskische strijders van de achterhoede van het leger van Karel de Grote in 778 bij Roncevalles in de Pyreneeën. Deze gebeurtenis dient te worden geplaatst tegen de achtergrond van de pogingen die Karel de Grote in de achtste eeuw ondernam om in Spanje de 'islamitische dreiging' te bezweren, nu dat land was bezet door Moorse overheersers. In de lente van 778 was de Frankische koning daartoe met een strijdmacht de Pyreneeën overgestoken, maar deze veldtocht liep op een mislukking uit en Karel was gedwongen de terugtocht te aanvaarden. Daarbij werd de achterhoede van zijn leger vanuit een hinderlaag overvallen door Basken.

Toen het *Chanson de Roland* in de tweede helft van de elfde eeuw op schrift werd gesteld, werd de christelijke wereld opnieuw geconfronteerd met een dreiging vanuit de islamitische wereld, ditmaal in het oosten, waar de Saracenen het Heilige Land waren binnengevallen. Met een herinnering aan de Karolingische *reconquista* in Spanje speelde dit heldendicht dan ook in op het ideaal van een Heilige Oorlog – een kruistocht – om dit gevaar te bezweren en Jeruzalem en andere heilige plaatsen voor het christendom te behouden.¹²

Het Middelnederlandse *Roelantslied* is een vrije vertaling annex bewerking van het Franse origineel. Aangezien van deze bewerking slechts fragmenten bewaard zijn gebleven, zal ik mij in onderstaande paragrafen bedienen van – een eigentijdse vertaling van – de Franse brontekst.¹³

5.2 *Inhoud van het verhaal in hoofdlijnen*

Na een jarenlange strijd van Karel de Grote tegen de Spaanse Saracenen onder leiding van Marsilis, de koning van Saragossa, liggen er vredesbesprekingen in het vooruitzicht. Bij monde van zijn boden verzoekt de Saraceense koning aan Karel om afgevaardigden naar zijn residentie te zenden om daar zijn voorstellen te aanhoren. Aangezien aan de Franken reeds eerder zulke voorstellen zijn gedaan, maar hun afgezanten toen zijn vermoord, vindt er een beraad plaats tussen Karel en zijn voornaamste edelen. Daarbij komt het tot een conflict tussen Roeland, die de strijd wil voortzetten, en Ganelon, die wil ingaan op het aanbod van Marsilis¹⁴. De wrokkige

¹² Door Van Dijk, *Karel de Grote in epiek en kroniek*, 5-6, wordt het Franse Roelandslied dan ook bestempeld als voor de adel bestemde kruistochtoppropaganda.

¹³ A. Posthuma, *Het lied van Roeland*, 2^e druk, Amsterdam: Athenaeum/Polak & Van Genneep, 2004. Bij de vertaling heeft de schrijver de oorspronkelijke indeling van het *Chanson de Roland* in *lais* ofwel tekstblokken behouden. Voor relevante passages uit deze editie verwijs ik naar pagina (p.) en tekstblok (tb.).

¹⁴ Voor de rol die aan Roeland respectievelijk Ganelon in het verhaal is toebedacht, zie nader B. Besamusca, 'Guwelloen en Macharijs: verraders voor eens en altijd', in: Van den Berg en Besamusca, *De epische wereld*, 54-68, aldaar 56-58.

Roeland stelt daarop voor om Ganelon af te vaardigen naar Saragossa. Daarop belast Karel, die de andere edelen uitdrukkelijk heeft verboden om zich als afgezant op te werpen, Ganelon met deze levensgevaarlijke expeditie.¹⁵

Ganelon voelt zich gekrenkt in zijn eer en waardigheid, nu Karel het leven van zijn andere ridders kennelijk meer waard acht dan dat van hem. En ook voelt hij zich verraden door Roeland, zijn stiefzoon, die code van de familiesolidariteit heeft geschonden en hem bovendien tijdens het beraad belachelijk heeft gemaakt.¹⁶ Hij kondigt aan zich op Roeland te zullen wreken en vertrekt naar Saragossa. Daar smeedt hij samen met Marsilis de plannen die zullen leiden tot de slag bij Roncevalles. Teruggekeerd in Karels legerkamp spiegelt Ganelon zijn koning voor dat de Saracenen bereid zijn de vrede te tekenen, mits de Franken zich uit Spanje terugtrekken. Tevens zorgt hij ervoor dat Karel nu Roeland op zijn beurt met een gevaarlijke opdracht belast, namelijk het aanvoeren van de achterhoede van het leger tijdens de terugtocht.¹⁷

Tijdens deze terugtocht worden Roeland en zijn manschappen overvallen door een overmacht aan Saraceense strijders. Zij verweren zich duchtig maar verliezen allen het leven. Door kwade influisteringen van – opnieuw – Ganelon komt Karel te laat om het tij nog te kunnen keren. Daarop doorziet de Frankische koning het verraad van zijn vazal Ganelon en laat hem gevangen nemen.¹⁸ Nadat Karel de dood van zijn manschappen heeft gewroken en de Saracenen een verpletterende nederlaag heeft toegebracht, keert hij terug naar zijn residentie in Aken, waar Ganelon zich in een strafproces zal moeten verantwoorden voor zijn gedrag.¹⁹

5.3 Het strafproces tegen Ganelon

Om de dag waarop Ganelon terecht moet staan opent Karel de Grote het proces en laat de vermeende verrader voorgeleiden. Uit de openingsverzen van Ganelons proces is aanstonds duidelijk dat Karel zelf zijn hofgerecht voorziet. Hij is het ook die zijn ontrouwe vazal officieel aanklaagt:

‘Ik vraag u, mijne heren’, zegt de keizer, ‘in Ganelons zaak recht te willen spreken. Hij maakte deel uit van mijn Spaanse leger, daardoor zijn twintigduizend man gesneuveld, alsook mijn neef [Roeland], die ik nooit weer zal zien, en Olivier, zijn onvolprezen vriend.’²⁰

De heren tot wie Karel zich richt, worden later aangeduid als ‘rechters’, maar het is niet meteen duidelijk wie die rechters precies zijn. Enerzijds vermeldt de tekst diverse keren dat de Franken zich beraden over hetgeen ten processe aan het licht komt en over de verdere gang van zaken

¹⁵ *Het lied van Roeland*, p. 19-32, tb. 1-30.

¹⁶ Voor de bijzondere betekenis van de familie-eer in de Karelepiek, zie I. Spijker, “‘Wi hebben onse gheslachte lief!’ De trouw aan de familie en de eer van het geslacht”, in: Van den Berg en Besamusca, *De epische wereld*, 41-53.

¹⁷ *Het lied van Roeland*, p. 32-45, tb. 31-65.

¹⁸ *Het lied van Roeland*, p. 45-98, tb. 66-178.

¹⁹ *Het lied van Roeland*, p. 99-140, tb. 179-267. Aan dit strafproces is door mij reeds eerder aandacht besteed in: Van Blom en Broers, ‘Roeland en het recht’, 49-53.

²⁰ *Het lied van Roeland*, p. 142, tb. 272. In het verhaal is Roeland de neef van Karel de Grote, die nu eens wordt aangeduid als ‘koning’ en dan weer als ‘keizer’ – zoals in het onderhavige tekstfragment – terwijl hij de keizerstitel eerst in 800 zou verwerven, derhalve lang ná de historische slag bij Roncevalles. Roelands vriend Olivier valt niet te herleiden tot een historische persoon. Het aantal manschappen waaruit de Frankische achterhoede in werkelijkheid bestond, heeft in het verhaal – net als de andere legeronderdelen die in de opeenvolgende gevechten zijn betrokken – een enorme omvang gekregen.

die moet worden gevolgd.²¹ Anderzijds wordt de lezer ook medegedeeld dat Karel edelen uit alle delen van zijn rijk heeft opgeroepen om bij het proces aanwezig te zijn, en dat behalve de Franken ook Saksen, Normandiërs, Alemannen en andere volken beraadslagen over het vonnis dat de keizer moet wijzen.²²

Het lijkt er echter op dat al deze beraadslagingen worden gevoerd door de voor deze zaak aangewezen rechters met hun respectieve achterban, aangezien wordt vervolgd dat na het overleg de rechters zich weer melden bij de keizer. De rechters zullen derhalve de meest aanzienlijke leenmannen uit Karels rijk zijn geweest, die elk een bepaalde bevolkingsgroep vertegenwoordigden. Dit lijkt te worden bevestigd door een passage in de tekst die betrekking heeft op de laatste episode van het proces. Daar wordt gesteld dat Karel, alvorens zich uit te spreken over wat er met Ganelons clanleden moet gebeuren, het advies inwint van zijn graven en hertogen.²³

Deze passage maakt tevens duidelijk dat de betrokkenheid van Karels vazallen bij de rechtspraak niet verder reikte dan die van adviseur van de eigenlijke rechter, Karel de Grote. Het is in laatste instantie de koning die de inhoud van het vonnis vaststelt en het is aan hem om het gegeven advies te volgen dan wel naast zich neer te leggen. In de zaak tegen Ganelon blijkt Karel zich niet te kunnen vinden in het door zijn raadslieden voorgestelde vonnis:

‘De rechters melden zich weer bij hun koning. Ze zeggen: “Sire, wat wij u verzoeken, is Ganelon niet verder te vervolgen, mits hij u voortaan trouwe dienst belooft. Begenadig hem: hij is van hogen bloede; zijn dood stelt u nimmer niet schadeloos, want Roeland krijgt u voor geen goud weerom.” De koning zegt: “Ik ben door u bedrogen!”’²⁴

‘Als Karel zich aldus verraden ziet, buigt hij het hoofd, somber staat zijn gezicht. Hij is wanhopig en beklaagt zich bitter.’²⁵

In deze verzen komt naar voren dat het Karel is die als voorzitter van de rechtbank uiteindelijk het vonnis moet vaststellen, maar ook dat hij de inhoud van dat vonnis reeds voor ogen had, namelijk de veroordeling van zijn ontrouwe vazal. Dat zijn adviseurs hem evenwel voorstellen om de aangeklaagde te begenadigen en hem van rechtsvervolging te ontslaan, is het gevolg van het door Ganelon gevoerde verweer.

De aangeklaagde verweert zich namelijk door te stellen dat hij zijn vorst altijd trouw en toegewijd heeft gediend en dat het Roeland was die hem kwaad heeft willen berokkenen door hem met een levensgevaarlijke missie op te zadelen. Hij heeft dan ook geen verraad gepleegd maar enkel wraak genomen op Roeland, zoals hij ook had aangekondigd te zullen doen.²⁶ Wat Ganelon hier doet, is het aanvoeren van inhoudelijk tegenbewijs waarmee hij de aanklacht wil weerleggen. Hij legt niet, zoals in een accusatoir strafproces, enkel een onschuldseed af waarmee hij zijn eerlijkheid en geloofwaardigheid wil bevestigen. Het hem te berde gebrachte wordt vervolgens beoordeeld door de rechters en andere aanwezigen. Dit alles duidt erop dat de

²¹ *Het lied van Roeland*, p. 172-173, tb. 272 en 273 (beraad van de Franken over het verweer van Ganelon); p. 145, tb. 277 (instemming van de Franken met de tweekamp als bewijsmiddel).

²² *Het lied van Roeland*, p. 142, tb. 271 resp. p. 144, tb. 275.

²³ *Het lied van Roeland*, p. 149, tb. 288.

²⁴ *Het lied van Roeland*, p. 144, tb. 276.

²⁵ *Het lied van Roeland*, p. 145, tb. 277.

²⁶ *Het lied van Roeland*, p. 143, tb. 272 en 273.

waarheidsvinding in dit proces plaatsvindt door middel van rationeel onderzoek van de voorgevallen feiten.

Toch maakt dit het proces niet volledig tot een inquisitoir strafproces. De verdachte kan namelijk rekenen op de steun van personen die zich voor hem garant stellen en die daarmee kunnen worden vergeleken met de eedhelpers uit het accusatoire proces. Als Ganelon de aanklacht heeft tegengesproken kijkt hij om zich heen:

‘Hij ziet de Franken en zijn rechters nu, maar ook dertig verwanten die hem steunen.’²⁷

Dat het hier niet gaat om louter morele steun maar om juridische steun wordt duidelijk wanneer Ganelon zijn verweer heeft gevoerd en men zich daarover gaat beraden:

‘Graaf Ganelon ziet zich in zijn proces door dertig leden van zijn clan gesteund. Hun woordvoerder, die veel gezag geniet, is Pinabel van Castel de Sorene, een goede spreker in 't debat gewiekst, maar tevens een gerenommeerde vechter.’²⁸

Uit het verdere procesverloop zal nog blijken dat het lot van de familieleden die zich voor de aangeklaagde garant hebben gesteld, onlosmakelijk met dat van hem is verbonden. Van deze familieleden is Pinabel de woordvoerder en voorvechter. Hij is degene die namens Ganelon de aanklacht kan betwisten, hetzij door het aangaan van een debat, hetzij door het uitvechten van een tweekamp. Dat Pinabel wordt omschreven als een uitstekend vechter, wijst er al op welke richting het procesverloop zal nemen. Als Ganelon namelijk Pinabel verzoekt om hem van een gewisse dood te redden en deze laatste toezegt dat te zullen doen, vervolgt hij:

‘Als deze Franken u de strop aanzeggen dwing ik de keizer tot een tweegevecht en wijs hem met mijn scherpe zwaard terecht.’²⁹

Nu de waarheidsvinding in de vorm van het onderzoeken en waarderen van de voorgevallen feiten niet tot een eensluidend standpunt heeft geleid – de rechter kan zich immers niet vinden in vonnis dat zijn adviseurs hem voorstellen –, wordt van de zijde van de aangeklaagde partij aangestuurd op een tweegevecht. Zoals bij de beschrijving van het accusatoire strafproces in paragraaf 4.1 is opgemerkt, was een gerechtelijke tweekamp een tweezijdig godsoordeel waaraan hooggeplaatste personen konden worden onderworpen. De uitslag van het gevecht, dat werd geacht het oordeel van God in te houden, zou aantonen welke van beide procespartijen, aanklager of aangeklaagde, het gelijk aan zijn zijde had.

Het optreden van personen die zich garant stellen voor de gedaagde en de bewijslevering door middel van een godsoordeel herinneren derhalve aan de formalistische bewijsvoering van de accusatoire procedure. Uit het onderhavige strafproces blijkt evenwel duidelijk dat het godsoordeel een subsidiair bewijsmiddel was, voor het geval het strafproces dreigde vast te lopen. Bij het historische hofgerecht van Karel de Grote was het hanteren van deze oude methode van waarheidsvinding de gebruikelijke gang van zaken om alsnog tot een uitspraak in een conflict te kunnen komen, zo is gebleken in paragraaf 4.2. En ook in de Late Middeleeuwen, toen de formalistische bewijsvoering van het accusatoire strafproces geleidelijk plaats maakte voor het

²⁷ *Het lied van Roeland*, p. 143, tb. 273.

²⁸ *Het lied van Roeland*, p. 143, tb. 274.

²⁹ *Het lied van Roeland*, p. 143-144, tb. 274.

rationele onderzoek van het inquisitoire proces, deden zich tal van 'mengvormen' voor wat betreft de waarheidsvinding.³⁰

Het proces tegen Ganelon zal uiteindelijk door een gerechtelijke tweekamp worden beslist. Als de wanhopige Karel zich erover beklaagt dat zijn adviseurs hem raden Ganelon niet te veroordelen, komt een van zijn ridders, Thierry d'Anjou naar voren. Hij stelt dat de verdachte de doodstraf verdient en voert daartoe allereerst aan dat Roeland, wat hij Ganelon ook mocht hebben misdaan, onder de bescherming van zijn vorst stond. En verder is er naar zijn mening geen twijfel over mogelijk dat diezelfde Ganelon de Frankische zaak heeft verraden.

'Mocht iemand van zijn naasten dit betwisten, sta ik met dit zwaard in mijn gordel hier te allen tijde in voor mijn gelijk.'³¹

Heel duidelijk blijkt uit deze passage dat de tweekamp als tweezijdig godsoordeel in het teken staat van het aantonen van het gelijk van iemand die in een strafproces is betrokken. En Thierry wordt in het onderhavige proces betrokken doordat hij de aanklacht van de koning bevestigt en ondersteunt en hij zich bereid verklaart om in te staan voor de waarheid van deze aanklacht.

Het is Pinabel die nu de steun die hij aan zijn verwant Ganelon heeft toegezegd, omzet in daden en zich bereid verklaart om het oordeel van Thierry – letterlijk – aan te vechten. De overige leden van zijn clan, die reeds eerder bereid waren Ganelon in het proces te steunen, verklaren zich daarop bereid om borg te staan voor hun kampvechter. Vervolgens stellen zich ook aan de zijde van Thierry op. Deze borgstellingen zijn bedoeld om zekerheid te bieden dat elk van beide partijen zich niet aan de tweestrijd zullen onttrekken.³²

Dat het bij het gevecht dat nu plaatsvindt tussen Thierry en Pinabel daadwerkelijk gaat om een godsoordeel en niet om een feitelijke manifestatie van 'het recht van de sterkste', blijkt op diverse plaatsen in de tekst. Zo roept Karel tijdens de tweekamp God aan om in te staan voor het recht. En wanneer Pinabel op een zeker moment aan Thierry aanbiedt om de strijd te staken, gaat deze daar niet op in maar antwoordt dat God zal beslissen wie er gelijk heeft. Ook Pinabel roept God aan om te verhoeden dat hij de nederlaag lijdt waardoor Ganelon zal worden veroordeeld. Als Thierry ten slotte zijn tegenstander zodanig treft dat deze dood ter aarde stort, roepen de Franken uit dat God een wonder heeft verricht.³³

³⁰ Vgl. C.L. Hoogewerf, *Het Haarlemse stadsrecht (1245). Inleidende beschouwingen, tekst, vertaling en artikelsgewijs commentaar*, Amsterdam: Cabeljauwpers, 2001, 78-83; E.J.M.F.C. Broers en B.C.M. Jacobs, "Hoe men procederen sal inden saken aengaende den dagen van vrouwe crachten". Enkele aantekeningen over het middeleeuwse strafrecht van 's-Hertogenbosch', in: J. Ockeley e.a. (red.), *Recht in geschiedenis. Een bundel bijdragen over rechtsgeschiedenis van de Middeleeuwen tot de hedendaagse tijd, aangeboden aan prof.dr. Fernand Vanhemelryck*, Leuven: Davidsfonds, 2005, 91-102, aldaar 92-94.

³¹ *Het lied van Roeland*, p. 145, tb. 277.

³² *Het lied van Roeland*, p. 145-146, tb. 278 en 279.

³³ *Het lied van Roeland*, p. 147-148, tb. 282, 283, 284 en 286. Ook de verteller van het verhaal is zich ervan bewust dat de tweekamp tussen Thierry en Pinabel een godsoordeel inhoudt, waar hij opmerkt dat de toeschouwers vrezen voor Thierry's kansen, maar dat God weet wie zal zegevieren (p. 146, tb. 280). En als Pinabel zijn tegenstander tijdens het gevecht hard treft, geeft hij te kennen dat Thierry het zonder Gods hulp niet had overleefd (p. 148, tb. 285). In de Duitse bewerking van het *Chanson de Roland* die in de eerste helft van de veertiende eeuw in de *Karlmeinet* werd opgenomen, komt de hoedanigheid van godsoordeel nog beter tot uiting, waar Thierry als kampvechter een eed aflegt op een heilig voorwerp, namelijk op de relikwieën van Sint Patricius. Vgl. B. Duijvesteyn, "De Guenelun car me juger led reit". Het proces Guenelun in rechtshistorisch perspectief, in: B. Besamusca en J. Tigelaar (red.), *Karolus Rex. Studies over de middeleeuwse verhaaltraditie rond Karel de Grote*, Hilversum: Verloren, 2005, 25-36, aldaar 33-34.

Dit godswonder is niet alleen bepalend voor de uitslag van de tweekamp, maar ook voor de afloop van het strafproces. De aanklacht tegen Ganelon wordt geacht op waarheid te berusten en daarom wordt hij wegens verraad tot de doodstraf veroordeeld. De executie vindt plaats op de wijze die voor een dergelijk delict geïndiceerd is, namelijk vierendeling:

‘Men laat een viertal strijdrossen opdraven. Daaraan bindt men zijn voeten en zijn handen. De paarden zijn snel, van een vurig ras. Vier knechten drijven ze met vaste hand naar een rivier die kronkelt door het land. Ganelon ondergaat de zwaarste straf: zijn pezen worden uitgerekt en knappen en alle leden scheuren van zijn lichaam; zijn glanzend bloed stroomt over ’t groene gras. Hij sterft zoals een laf verrader past.’³⁴

Niet alleen de verrader zal echter het leven laten. Alle verwanten die zich voor hem garant hebben gesteld en die zich borg hebben gesteld voor zijn voorvechter, zullen eveneens ter dood worden gebracht. Na opnieuw de leden van zijn rechtbank om advies te hebben gevraagd – welk advies ditmaal zijn goedkeuring heeft – beveelt Karel dat Ganelons clanleden moeten worden opgehangen:

‘De koning waarschuwt zijn provoost, Basbroen: “Hang allen op aan die verdoemde boom! Bij deze baard hier, wit van ouderdom: als er maar één ontsnapt, is het je dood!” Basbroen antwoordt: “Ik doe wat ik moet doen!” Door honderd man hardhandig afgevoerd, sterven ze alle dertig door de strop. Verraad brengt niet slechts de verrader de dood.’³⁵

Met deze moraliserende boodschap eindigt het strafproces in het *Chanson de Roland*. Alvorens in onderstaande paragrafen de strafrechtelijke procedure in *Karel ende Elegast* inzichtelijk te maken, wil ik eerst bij wijze van afronding van bovenstaande beschouwingen kort terugkeren naar de idealisering van Karel de Grote als vorst in de Karelepiek.

5.4 Rechtspraak en ideaalbeeld

In paragraaf 3 is Karel de Grote gepresenteerd als een rechtvaardig vorst die zich het lot van zijn vazallen aantrekt, die hun trouw beloont en hun ontrouw bestraft. Dat is althans de voorstelling van deze koning in de *chansons de geste de Charlemagne*. Voldoet Karel ook in zijn rol van rechter aan dit ideaalbeeld? In het voorafgaande heeft men kunnen vaststellen dat hij in feite reeds van aanvang af Ganelon voor zijn gedrag te Roncevalles wilde straffen en dat hij dan ook geen genoegen nam met het vonnis dat zijn adviseurs hem voorstelden. Hij wenst ook niet in te gaan op de voorstelling van de feiten die de verdachte ten processe geeft. Een zekere eigengereidheid en vooringenomenheid kan de koning dan ook niet worden onzegd.

Heeft Karel echter gehandeld uit louter wraakzucht, omdat Ganelon de dood van Roeland en een groot aantal manschappen op zijn geweten had? ‘Zo heeft de keizer aan zijn wraak voldaan,’ kan men lezen als het proces ten einde is en Ganelon en zijn verwanten ter dood zijn gebracht.³⁶ Maar ook: ‘Zo heeft Karel het recht doen zegevieren.’³⁷ Hierbij dient te worden bedacht dat koninklijke wraak en koninklijk recht in de Frankische tijd dicht tegen elkaar aanlagen. Het

³⁴ *Het lied van Roeland*, p. 149-150, tb. 289. Voor de bestraffing van verraad en andere politieke delicten door middel van vierendeling, zie nader Filips Wielant, *Corte instructie in materie criminele*, cap. 62, par. 5 en cap. 63, par. 1; editie J. Monballyu, Brussel: AWLSK, 1995, 186-187.

³⁵ *Het lied van Roeland*, p. 149, tb. 288.

³⁶ *Het lied van Roeland*, p. 150, tb. 290.

³⁷ *Het lied van Roeland*, p. 150, tb. 291.

recht van de Frankische vorsten om personen aan den lijve te straffen wordt namelijk in de literatuur wel aangemerkt als een uitvloeisel van een koninklijk wraakrecht, een *ultio publica*, dat deze vorsten net als hun Romeinse voorgangers zou zijn toegekomen.³⁸

Dat het nobele karakter van de Frankische vorst in dit verhaal desondanks wat scherpe kantjes heeft, blijkt wel uit zijn woedeaanval bij het horen van het advies van zijn raadslieden, alsook uit de bruuske wijze waarop hij zijn provoost Basbroen beveelt de verwanten van Ganelon en Pinabel ter dood te brengen. Daarentegen toont hij zich zeer bekommerd om het welzijn van zijn kampvechter. Nadat de tweestrijd is beëindigd en Thierry heeft gezegevierd, loopt de koning op hem af, neemt hem in zijn armen en stelpt het bloed uit diens wonden met zijn mantel van hermelijn. Dit koninklijke gebaar wordt wel enigszins teniet gedaan doordat Karel aanstonds een nieuwe hermelijnen mantel aandoet.³⁹

6. Karel ende Elegast

6.1 *Ontstaansgeschiedenis*

Over de ontstaansgeschiedenis van *Karel ende Elegast*, een Middelnederlands heldendicht uit de dertiende eeuw, valt weinig met zekerheid te zeggen. In de literatuur wordt wel aangenomen dat dit werk – wellicht – een oorspronkelijk Nederlands werk is. Maar het zou ook kunnen zijn dat dit epos teruggaat op een Franse brontekst, *Chanson de Basin*, waarvan de tekst evenwel is verloren gegaan. Het is ten slotte ook mogelijk dat zowel het Middelnederlandse verhaal als een eventuele Franse voorganger wortelen in dezelfde mondelinge verhaaltraditie.

In tegenstelling tot het Middelnederlandse *Roelantslied* is het verhaal van *Karel ende Elegast* volledig bewaard gebleven dankzij in druk verschenen versies, waarvan de oudste uit de tweede helft van de vijftiende eeuw stamt. Anders dan aan het lied van Roeland ligt aan het verhaal van Elegast geen historische gebeurtenis ten grondslag. Evenmin kan de bezongen held worden herleid tot een persoon die ten tijde van Karel de Grote heeft geleefd en vervolgens mythische proporties heeft aangenomen.

Voor de korte weergave van het verhaal van *Karel ende Elegast* en de analyse van het daarin beschreven strafproces heb ik gebruik gemaakt van een recente uitgave van de tekst, waarvan ik de door mij weergegeven passages van een eigentijdse hertaling heb voorzien.⁴⁰

6.2 *Inhoud van het verhaal in hoofdlijnen*

In de nacht voorafgaande aan de hofdag die Karel te Ingelheim zal houden, krijgt hij een droom waarin hem wordt aangezegd uit stelen te gaan. Eenmaal op het dievenpad overpeinst de koning het lot dat hij zijn vazal Elegast ten deel heeft laten vallen, doordat hij hem wegens een klein vergrijp zijn leen heeft ontnomen en hem uit zijn rijk heeft verbannen. Hij is er zich van bewust dat de banneling nu wel genoodzaakt is zich te vergrijpen aan andermans eigendommen om aldus in zijn levensonderhoud te voorzien. Dan ontmoet de koning in een woud een in het zwart gehulde ridder, die hij in een duel verslaat. De ridder blijkt Elegast te zijn, die inderdaad

³⁸ Vgl. Weizel, 'Strafe und Strafverfahren', 117-118.

³⁹ *Het lied van Roeland*, p. 149, tb. 287.

⁴⁰ Ik heb mij bediend van de teksteditie bezorgd door G. Claassens, genoemd in noot 4. Voor relevante passages uit deze editie verwijs ik naar pagina (p.) en vers (v.). Bij de hertaling van de in de tekst opgenomen passages heb ik gebruik gemaakt van de door Claassens opgenomen verklarende woordenlijst. De verleden tijd waarin het verhaal is geschreven, heb ik omgezet in de tegenwoordige tijd, nu ook de vertaling van het *Chanson de Roland* is de tegenwoordige tijd is gesteld.

noodgedwongen tot roof en diefstal is vervallen. Karel acht het beter zijn identiteit niet prijs te geven en stelt zich voor als 'Adelbrecht' ('Van adellijke geboorte').⁴¹

Als beiden vervolgens besluiten uit stelen te gaan, stelt Karel voor in te breken bij de koning, derhalve bij zichzelf. Elegast blijkt zijn koning echter in zijn hart trouw te zijn gebleven en hem nog steeds als zijn rechtmatige leenheer te beschouwen. Hij weigert dan ook op dit voorstel in te gaan. Karel neemt zich daarom voor Elegast in een later stadium in ere te herstellen en gaat vervolgens in op diens plan om de inbraak te laten plaatsvinden bij Eggerik van Eggermonde, Karels zwager en tevens een van zijn belangrijkste leenmannen. Volgens Elegast zou Eggerik reeds menigeen hebben verraden of in moeilijkheden hebben gebracht. En als hij de kans zou krijgen, zou hij zelfs Karel van het leven beroven.⁴²

Dat Elegast hier de waarheid spreekt, komt aan het licht tijdens de uitvoering van de inbraak, als Karel op de uitkijk staat en Elegast is doorgedrongen in het slaapvertrek van Eggerik en diens vrouw. Daar hoort hij Eggerik zijn snode plannen ontvouwen en de namen van de samenzweerders noemen. Als diens vrouw hem zegt dat zij wil voorkomen dat de koning, haar broer immers, kwaad zal worden berokkend, slaat Eggerik haar in het gezicht. Elegast weet enkele druppels bloed op te vangen in zijn handschoen en hij wil deze aan zijn voormalige leenheer laten zien om hem te waarschuwen. Omdat hij deze laatste echter niet onder ogen durft te komen, spreekt Karel met hem af dat hij de koning tijdens diens hofdag op de hoogte zal stellen van hetgeen Eggerik van plan is.⁴³

6.3 Het strafproces tegen Eggerik

Wanneer Eggerik en zijn gevolg op de hofdag arriveren, worden zij aanstonds aangehouden en gefouilleerd. Nadat is ontdekt dat zij onder hun kleding wapens hebben verborgen en dus kwaad in de zin hebben, wordt Eggerik voor de koning geleid en de leden van zijn gevolg gevangen gezet. Het heimelijke wapenbezit is het bewijs, of althans een begin van bewijs, van de moordaanslag die Eggerik heeft beraamd. 'De misdaad is openbaar', aldus de verteller van het verhaal. Deze betrapting op heterdaad is de directe aanleiding tot het strafproces dat met de voorgeleiding van Eggerik een aanvang neemt.⁴⁴

Evenals in het *Chanson de Roland* is het Karel de Grote onder wiens voorzitterschap de berechting van de verdachte zal plaatsvinden. De officiële aanklacht wordt ook nu door hem gedaan:

'De koning beschuldigt hem van vele zaken, maar hij wil er niets van horen. Hij ontkent de misdaad en zegt: "Heer koning, wees verstandiger. Indien u mij onverdiend te schande maakt, zult u menig vriend verliezen. U bent niet zo vermetel, noch iemand van uw vazallen, dat u tegenover mij staande durft te houden dat ik u heb verraden. Mocht iemand zulks wensen, ik zou hem logenstraffen met mijn zwaard of met de punt van mijn speer. Laat degene die dit wenst nu naar voren komen."⁴⁵

Van welke zaken de koning Eggerik beschuldigt, behalve van diens verraad, wordt door de verteller niet medegedeeld. Aangenomen mag worden dat wordt bedoeld op de wandaden die Elegast tijdens de nachtelijke rooftocht onder de aandacht van Karel heeft gebracht. In moderne

⁴¹ *Karel ende Elegast*, p. 20-34, v. 1-569.

⁴² *Karel ende Elegast*, p. 34-37, v. 570-664.

⁴³ *Karel ende Elegast*, p. 42-47, v. 860-1041.

⁴⁴ *Karel ende Elegast*, p. 48-49, v. 1108-1131. Citaat op p. 48, v. 1116.

⁴⁵ *Karel ende Elegast*, p. 49, v. 1132-1144.

termen spreekt men hier van een *testimonium de auditu*, een getuigenis ‘van horen zeggen’. Hierop zal later nog worden teruggekomen.

De aangeklaagde ontkent niet alleen hetgeen hem wordt verweten, maar hij stuurt tevens aan op een – gerechtelijke – tweekamp voor het geval de aanklacht niet wordt ingetrokken. Opmerkelijk genoeg toont Karel zich in zijn rol van rechter verheugd over dit verweer. Hij zendt boden uit om Elegast aan het hof te ontbieden, die hij al zijn misdaden zal vergeven en bovendien rijkelijk zal belonen als hij bereid is de tweekamp met Eggerik aan te gaan.⁴⁶

Ondanks het bewijs dat tegen de aangeklaagde voorhanden is, het wapenbezit en de verklaarde misdaden, gaat koning Karel derhalve in op het voorgestelde tweegevecht. Nu Eggerik de aanklacht tegenspreekt, wordt het bewijs van diens misdragingen en kwade bedoelingen kennelijk te zwak geacht om hem te veroordelen. Elegast wordt dan ook belast met het leveren van bewijs van wat Karel hem ‘heeft horen zeggen’ door de strijd aan te gaan met degene die zich daarvoor moet verantwoorden.

Net als in het Roelandverhaal zal dus ook in dit verhaal de uitkomst van het strafproces uiteindelijk worden bepaald door middel van een tweekamp als ultiem bewijsmiddel. Dat deze tweekamp een godsoordeel inhoudt, komt ook nu weer duidelijk tot uiting in de tekst. Wanneer Elegast wordt verzocht om naar Karels hof te gaan, zweert hij op zijn christelijk geloof dat als God hem één wens zou toestaan, hij dan niets anders zou wensen dan het tweegevecht aan te gaan om voor zijn rechtmatige heer diens eer te behouden. En eenmaal verschenen voor de troon van koning Karel spreekt hij de hoop uit dat God, alsook de Heilige Maagd Maria, laten zien dat Eggerik van Eggermonde de doodstraf verdient.⁴⁷

Elegast is dus bereid de tweekamp met Eggerik aan te gaan, in de stellige verwachting dat God zal laten zien dat hij het gelijk aan zijn zijde heeft waar het de beraamde koningsmoord betreft. Er wordt evenwel niet dadelijk tot een tweegevecht overgegaan. Karel draagt Elegast namelijk op om de beschuldigingen die hij de voorafgaande nacht aan het adres van Eggerik heeft geuit, nu in diens aanwezigheid te herhalen. Hij verzoekt hem:

‘Dat u zegt en voortbrengt de misdaad en de moord beraamd door Eggerik, die u hier ziet staan. En laat omwille van niemand na de waarheid te spreken.’⁴⁸

Het *testimonium de auditu* dat Karel aan het begin van het proces als bewijs heeft gepresenteerd, zal derhalve worden bevestigd en bekrachtigd door een rechtstreekse getuigenverklaring. Elegast doet verslag van wat hij ’s nachts in de slaapkamer van Eggerik heeft gehoord en gezien en presenteert zijn handschoen met daarop de bloeddruppels als bewijsstuk.⁴⁹ De op onderzoek gebaseerde materiële waarheidsvinding gaat hier derhalve gepaard met een nadere bewijsvoering die enkel als formalistisch kan worden omschreven. Aan de enkele omstandigheid dat de getuige een bebloede handschoen kan tonen, verbindt men de conclusie dat het aannemelijk is dat deze getuige de waarheid spreekt.

Bovendien laat Elegast onmiddellijk op het tonen van de handschoen volgen, dat als Eggerik durft tegen te spreken hetgeen tegen hem te berde is gebracht en aannemelijk is gemaakt, hij zijn gelijk zal bewijzen door middel van de tweekamp waarvoor hij door zijn koning is gevraagd te verschijnen:

⁴⁶ *Karel ende Elegast*, p. 49-50, v. 1146-1155.

⁴⁷ *Karel ende Elegast*, p. 50, v. 1168-1173 resp. v. 1181-1186.

⁴⁸ *Karel ende Elegast*, p. 51, v. 1200-1205.

⁴⁹ *Karel ende Elegast*, p. 51, v. 1206-1222.

‘Indien Eggerik durft te ontkennen, dan laat ik hem zijn misdaad bekennen nog vóór de zon ondergaat, in een tweekamp, tenzij een ramp dit zou beletten.’⁵⁰

Eggerik voert nu aan dat de door de ander voorgestelde tweekamp geen doorgang kan vinden gezien het standsverschil tussen beiden, aangezien Elegast immers een dief en een rover is, maar deze laatste stelt daarop dat hij evenals de aangeklaagde een vazal des konings is. Bovendien mag Eggerik zich niet aan de kamp onttrekken omdat hij terechtstaat voor een beraamde moord, en voor dat delict kan iedereen hem tot een gerechtelijk duel uitdagen.⁵¹

Interessant is de daarop volgende passage, waarin koning Karel bevestigt dat Elegast op dit punt gelijk heeft en hij Eggerik voorwerpt dat het bewijs tegen in feite al sterk genoeg is om hem tot de strop te veroordelen:

‘Bij mijn wet, wat u zegt is waar! Zou ik hem behandelen volgens het recht, dan zou ik hem laten wegslepen door een knecht en hem aan zijn nek ophangen.’⁵²

De inhoudelijke verklaring die Elegast als getuige heeft afgelegd, ondersteund door bijkomend bewijs in de vorm van het heimelijke wapenbezit en de bebloede handschoen, leveren voldoende draagvlak op voor een veroordeling van de aangeklaagde. Hem rest evenwel nog een laatste redmiddel, namelijk de gerechtelijke tweekamp.

Eggerik ziet zich ertoe gedwongen met Elegast in het strijdperk te treden, nu hij het onwaarschijnlijk acht dat iemand van de aanwezigen iets tot zijn verdediging zou durven in te brengen.⁵³ Deze inbreng had kunnen bestaan in een pleidooi voor zijn onschuld, een verklaring derhalve waarin inhoudelijke argumenten waren vervat die de koning van zijn gelijk zouden moeten overtuigen, maar ook in een formele garantstelling zoals in het proces tegen Ganelon. Maar nu niemand het voor hem durft op te nemen, wellicht in verband met de straf die hem dan ten deel kon vallen, is de aangeklaagde genoodzaakt om via een tweekamp het proces een voor hem goede afloop te geven.

Het tweegevecht met Elegast zal evenwel – zoals men van een moraliserend verhaal mag verwachten – anders aflopen dan Eggerik had gehoopt. Ook uit de verzen die betrekking hebben op dit gevecht komt weer duidelijk tot uitdrukking dat het om een godsoordeel gaat, althans wat Elegast betreft, die een bede tot God richt waarin hij Hem vraagt om hem bij te staan in de strijd. Eggerik daarentegen lijkt de tweekamp vooral te zien als een mogelijkheid om aan de galg te ontsnappen, aangezien hij niet tot God bidt maar meteen het strijdperk betreedt. Ook Karel zal God aanroepen om zijn weer in genade aangenomen vazal bij te staan in de strijd:

‘God, aangezien U zulks vermog te doen, wilt U een einde maken aan dit gevecht en deze lange strijd, op grond van de rede en het recht.’

⁵⁰ *Karel ende Elegast*, p. 51, v. 1223-1227.

⁵¹ *Karel ende Elegast*, p. 51-52, v. 1228-1247.

⁵² *Karel ende Elegast*, p. 52, v. 1248-1252. Claassens heeft in het onderhavige tekstfragment ‘wet’ vertaald door ‘geloof’, maar nu het op deze plaats gaat om de voorwaarden die rechtens aan het houden van een tweekamp zijn verbonden, heb ik het oorspronkelijke woord ‘wet’ – in de zin van koninklijke verordening of bevel – gehandhaafd.

⁵³ *Karel ende Elegast*, p. 52, v. 1253-1259.

Als Elegast vervolgens de overwinning behaalt door aan Eggerik een dodelijke verwonding toe te brengen, is dat dan ook te danken aan de hulp van God en de bede van Karel, aldus de verteller.⁵⁴ Uit dit fragment blijkt intussen nog eens duidelijk, waar verwezen wordt naar het recht, dat het godsoordeel een procesmiddel is om tot een sluitend bewijs te komen in een juridische procedure.

Het verhaal loopt nu snel ten einde: het lijk van Eggerik wordt opgehangen aan de galg en eenzelfde lot valt de andere verraders ten deel.⁵⁵ Het ophangen van het lijk van de verrader zal zeker een symbolische betekenis hebben gehad, in de zin van het aanschouwelijk maken van de straf waarvoor deze in aanmerking zou zijn gekomen. In deze terechtstelling klinkt echter ook door dat het strafrecht eeuwenlang een zogeheten daadstrafrecht is geweest, waarbinnen het accent bij de rechtspleging niet zozeer lag op de persoon van de dader als wel op de daad die hij had gepleegd. Het was dan ook niet ongebruikelijk dat er een strafmaatregel ten uitvoer werd gelegd tegen iemand die niet langer in leven was.⁵⁶

6.4 Rechtspraak en ideaalbeeld

Het ideaalbeeld dat van Karel de Grote in de Karelepiek wordt gegeven, treft men al aan in de eerste passages van *Karel ende Elegast*, waar Karel overdenkt wat hij Elegast heeft aangedaan en hij zich voorneemt zijn voormalige vazal weer in genade aan te nemen. Wat deze laatste zijn leenheer precies heeft misdaan, blijft intussen onduidelijk. De karakterbeschrijvingen van de hoofdrolspelers zijn in het onderhavige verhaal veel soberder gehouden dan in dat van Roeland. Zo komt Karel de Grote in het proces tegen Eggerik veel minder emotioneel over dan in het proces tegen Ganelon, waarin hij wanhopig en verbitterd reageert op het advies dat zijn mederechters hem geven.

In de procedure tegen zijn zwager Eggerik toont Karel zich een rechtvaardig rechter, aangezien hij de aangeklaagde ondanks de bewijzen die tegen hem voorhanden zijn, toch de gelegenheid geeft om zijn naam door middel van een godsoordeel van alle blaam te zuiveren. Dat de uitkomst van dit strafproces, evenals die van het proces tegen Ganelon, uiteindelijk wordt bepaald met behulp van dit traditionele bewijsmiddel, zal Karel hebben gesterkt in zijn overtuiging dat hij als een christenvorst heeft rechtgesproken.

Karel is evenwel niet slechts een rechtvaardige rechter maar ook een strenge rechter, die alle personen die betrokken waren in het tegen hem gesmede complot ter dood laat brengen, zonder eerst advies te hebben ingewonnen bij mederechters of raadgevers.

7. Algemene gevolgtrekkingen

Wat leren ons de strafprocessen in de besproken Karelromans? Vooropgesteld moet worden dat het bij deze strafprocessen enkel om een literaire voorstelling van middeleeuwse strafrechtspleging gaat. In deze literaire werken komen de veranderingen waaraan het strafrecht in de Late Middeleeuwen onderhevig is geweest evenwel duidelijk naar voren. In de periode

⁵⁴ *Karel ende Elegast*, p. 54, v. 1378-1381.

⁵⁵ *Karel ende Elegast*, p. 55-56, v. 1392-1395.

⁵⁶ Vgl. E.J.M.F.C. Broers, "Ex conscientia criminis aut impatientia doloris". De bestraffing van zelfmoord tijdens het Ancien Regime', in: E.J.M.F.C. Broers, B.C.M. Jacobs en R.C.H. Lesaffer (red.), *Ius Brabanticum, ius commune, ius gentium. Opstellen aangeboden aan prof. mr. J.P.A. Coopmans ter gelegenheid van zijn tachtigste verjaardag*, Nijmegen: Wolf Legal Publishers, [2010]. 61-69. Voor het middeleeuwse daadstrafrecht zie nader Broers, *Geschiedenis van het straf- en schadevergoedingsrecht*, 95-98, 108-110.

waarin de verhalen van Roeland en Elegast op schrift werden gesteld, werd door de hogere en lagere overheden de strafrechtelijke vervolging van overtreders van de rechtsorde steeds meer tot een publieke aangelegenheid gemaakt. Het voor deze ordehandhaving ontwikkelde inquisitoire strafproces – dat het traditionele accusatoire proces op den duur geheel zou verdringen – werd aanvankelijk door de overheid gehanteerd als zich geen private klager meldde die de pleger van een strafbaar feit wilde vervolgen, of als het gepleegde feit te ernstig werd geoordeeld om privaat te worden vervolgd.

Tot zulke ernstige delicten behoorden zeker verraad, rebellie en andere delicten in de politieke sfeer. De ontrouwe vazallen Ganelon en Eggeric worden in de Karelromans dan ook van overheidswege aangeklaagd, op een wijze die ook reeds bij het historische hofgerecht van de Frankische koningen gebruikelijk was. Nu de strafrechtelijke vervolging in deze verhalen uitgaat van Karel de Grote als hoogste overheidsinstantie, kan men diens rechtspleging kwalificeren als inquisitoir. De koning dient daarbij niet zozeer te worden aangemerkt als slachtoffer van de delicten die de inzet van de procedure vormen, maar als handhaver van de rechtsorde die door die delicten is geschonden.⁵⁷ Zo sluiten de beschreven strafprocessen niet alleen aan bij hetgeen over de rechtspleging door het historische hofgerecht van Karel de Grote bekend is, maar kan men daarin ook de opkomst van het middeleeuwse inquisitoire strafproces herkennen.

Vernieuwingen deden zich in deze tijd niet alleen voor met betrekking tot de wijze van vervolgen van strafbare feiten, maar ook met betrekking tot de manier van bewijslevering. De introductie van de inquisitoire procedure ging hand in hand met een rationalisering van de bewijsvoering, een ontwikkeling die zich vervolgens ook zou voordoen bij het traditionele accusatoire proces.⁵⁸ Ook hiervan getuigen de hier besproken Karelromans: waar in het oudere *Chanson de Roland* nog personen voorkomen die kunnen worden vergeleken met de eertijdse eedhelpers, daar treedt in het dertiende-eeuwse verhaal van *Karel ende Elegast* deze laatste als getuige op. Ook het inhoudelijke verweer dat de aangeklaagde Ganelon voor het hofgerecht voert, en de ondervraging van diens lotgenoot Eggerik door koning Karel in diens hoedanigheid van rechter, dient men te plaatsen in de context van de materiële waarheidsvinding waar het inquisitoire strafproces op was gericht.

Toch maakt deze materiële waarheidsvinding de beschreven procesgang niet volledig tot een inquisitoir proces. Reeds genoemd zijn de 'eedhelpers' die in het proces tegen Ganelon optreden, wier lot onlosmakelijk met dat van de aangeklaagde en diens kampvechter is verbonden. Maar bovenal is het tweezijdige godsoordeel dat in beide strafprocessen voorkomt – de gerechtelijk tweekamp – een sterk accusatoir element binnen de beschreven rechtsgang. Dit formalistische bewijsmiddel zou in de middeleeuwse rechtspraktijk nog lang zijn bewijskracht behouden. Getuige het expliciete verbod tot het houden van een gerechtelijke tweekamp dat in veel stadsrechten en stedelijke keurboeken uit de dertiende en veertiende eeuw is opgenomen, heeft men er althans niet licht afstand van willen doen.⁵⁹

Overziet men de strafprocessen die tegen Ganelon en Eggerik zijn gevoerd in hun geheel, dan kan men concluderen dat deze processen inzicht geven in de veranderingen die in de Middeleeuwen geleidelijk zijn doorgevoerd op het terrein van het strafprocesrecht en het bewijsrecht in strafzaken. Er werden nieuwe methoden geïntroduceerd waarmee de plegers van strafbare feiten konden worden vervolgd en het bewijs van hun criminele gedrag kon worden

⁵⁷ Vgl. Weizel, 'Strafe und Strafverfahren', 123-125.

⁵⁸ Vgl. Hoogewerf, *Het Haarlemse stadsrecht*, 78-83; Broers en Jacobs, 'Hoe men procederen sal inden saken aengaende den dagen van vrouwe crachten', aldaar 92-94.

⁵⁹ Voorbeelden van een dergelijk verbod bij Hoogewerf, *Het Haarlemse stadsrecht*, 231-232.

geleverd, zonder dat aanstonds afscheid werd genomen van alle middelen waarmee van oudsher de waarheid aan het licht kon worden gebracht.

Ten tijde van de Frankische koningen hadden zich reeds soortgelijke ontwikkelingen voorgedaan. Zoals reeds is opgemerkt, werden ook voor het hofgerecht van deze koningen ernstige delicten ambtshalve vervolgd. Ook daar werd het bewijs in de eerste plaats door middel van onderzoeksmaatregelen geleverd, maar boden de vertrouwde godsoordelen een goed alternatief als het onderzoek dreigde vast te lopen. In de in deze bijdrage besproken strafprocessen wordt dan ook tevens – impliciet en anachronistisch – de gang van zaken bij het Karolingische hofgerecht weerspiegeld.

8. Besluit

In deze bijdrage hoop ik te hebben aangetoond dat epische literatuur uit vroeger tijd kan bijdragen tot het verhelderen van het zicht op het strafrecht van die tijd. Als secundaire bronnen kunnen literaire werken de informatie verkregen uit primaire, juridische bronnen bevestigen, aanvullen of verduidelijken. Dit geldt niet alleen voor het middeleeuwse strafrecht en strafprocesrecht. Zo heeft mijn collega Karlijn van Blom het *Chanson de Roland* bestudeerd in samenhang met het middeleeuwse oorlogsrecht.⁶⁰ Maar men kan met behulp van dit heldendicht en de andere Karelromans bijvoorbeeld ook de feodale verhouding tussen de Frankische koningen en hun vazallen inzichtelijk te maken. In dit verband is het onder meer interessant om de voorstelling van Karel de Grote als volmaakte vorst, die men aantreft in de verhalen van Roeland en Elegast, te vergelijken met de beschrijving van diens persoon in andere *chansons de geste*, zoals dat van Renout van Montalbaen, waarin het ideaalbeeld van deze Frankische koning behoorlijk wat schade wordt toegebracht.⁶¹

⁶⁰ Van Blom en Broers, 'Roeland en het recht', 38-46.

⁶¹ Voor een eerste onderzoek van de feodale verhoudingen in de Karelepiek, zie Spijker, 'Koning Karel: edele vorst of halsstarrige dwingeland?', 24-40.